

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК МАРКЕРИ ЇЇ ЗМІСТУ

Бойко І. В., Соловйова О. М.

ВСТУП

В умовах побудови в Україні правової демократичної держави особливого значення набувають питання законодавчого регулювання реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів приватних осіб у відносинах з органами публічної влади. Це у свою чергу вимагає кардинальної зміни пріоритетів державної політики й принципів та форм відносин між владою і фізичними та юридичними особами. Впродовж другої половини ХХ сторіччя в цій царині багатьма країнами було напрацьовано низку обов'язкових правил. Так, у переважній більшості держав Європи було систематизовано законодавство про адміністративну процедуру та прийняті окремі законодавчі акти (Австрія, Польща, Угорщина, Іспанія, ФРН, Данія, Болгарія, Італія, Нідерланди, Португалія, Естонія, Латвія та ін.). Європейський Союз так само не відставав від держав-членів і визначив принципи та правила адміністративної процедури, які є невід'ємною частиною законодавства ЄС, зокрема, окремі з них містяться в різних договорах Європейського Союзу, Хартії Європейського Союзу про основні права, в міжнародних угодах ЄС. Причому більшість із цих принципів мають статус «загальних принципів права Європейського Союзу», тобто принципів, які суди ЄС прямо кваліфікують як такі. Крім того, принципи, які також мають особливе значення для адміністративної процедури, окреслено в актах «м'якого» права, особливо в кодексах поведінки, в інструкціях, рекомендаціях. На теренах колишнього СРСР низка держав також прийняли загальні закони про адміністративну процедуру, зокрема Азербайджан, Вірменія, Грузія, Казахстан, Естонія, Латвія, Литва.

Питання правового регулювання взаємовідносин суб'єктів владних повноважень із приватними особами, а особливо запровадження у правозастосовну діяльність цих органів сучасних принципів права, набувають особливої актуальності та привертають все більше уваги як з боку науковців, так і практиків.

Категорія принципів правового регулювання є базовою для юридичної науки, найважливішим елементом будь-якої правової системи. Саме через принципи можна показати основні, базові ідеї, закладені в механізм правового регулювання в тій чи іншій галузі або в окремій сфері діяльності. Принципи втілюють у собі найбільш значимі для конкретних відносин ідеї, на яких і будуються правила поведінки.

Значення принципів для права полягає в тому, що саме в них найяскравіше виражена його сутність у всій багатоманітності утворюючих її сторін і закономірностей, відображені найбільш істотні риси змісту правового регулювання суспільних відносин¹. Правові принципи загалом виступають своєрідними «нервовими центрами права», вимогами, яким повинні відповідати і підкорятися всі правові норми, щодо яких принципи мають пріоритет². Принципи представляють собою судження про належне, фіксують не те, що є, а те, як повинно бути. Принцип – це соціальний орієнтир, який виступає як беззаперечна за своєю природою вимога загального характеру, що впливає із сутності відповідного явища, є формою прояву закономірностей його розвитку і слугує керівництвом для досягнення поставлених перед суспільством цілей.

Важливість принципів правового регулювання полягає в тому, що вони, як більш значимі й узагальнені ідеї, орієнтують правозастосовувача в розумінні сутності норм права, а також виконують функцію запобіжників проти такого їх тлумачення, що призводить до відмінного від закладених у принципах смислу.

Окреслення принципів правового регулювання в тій чи іншій сфері повинно мати правозастосовний ефект. Саме із цією метою в законах і вміщують положення про принципи. Отже, ці базові ідеї правового регулювання повинні бути практично значимими й для правозастосовувача означати можливість використовувати їх для вирішення конкретних справ. Правові норми є зазвичай лише різними проявами дії принципів, засобами їх конкретизації.

О. Уварова поділяє принципи права на дві підсистеми. Першу становлять принципи, зміст яких складають вимоги до процесу праворегулювання. Другу – вимоги, які застосовуються безпосередньо до відносин, які потребують урегулювання, відображають їхні змістовні зв'язки³. На думку дослідниці, зміст вимог, що входять до двох названих груп, суттєво відрізняється, що зумовлено перш за все їх спрямованістю на різних адресатів: вимоги першої групи висуваються до якості правового регулювання в усіх його елементах (від закріплення правових норм у формальному праві до дій, спрямованих на їх реалізацію з боку уповноважених на це органів, зокрема суду) і, таким чином, безпосередньо на суспільні відносини такі вимоги

¹ Полежає П.Т. Сущность права. Харьков: Юрид. институт, 1964. С. 49.

² Цвік М.В. Фундаментальні проблеми теорії права. *Антологія української юридичної думки : 10-ти томів*. Київ: Юридична книга, 2005. Т. 10: Юридична наука незалежної України. С. 58.

³ Уварова О.О. Принципи права у правозастосованні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків: «Друкарня МАДРІД», 2012. С. 58..

впливають лише опосередковано; вимоги другої групи мають своїм адресатом безпосередньо учасників суспільних відносин⁴.

У цій роботі ми не будемо зупинятися на розумінні принципу як правової категорії, адже досліджень в юридичній літературі з цього питання достатньо. Зазначимо тільки, що термін «принцип» походить від латинського слова «*principium*», яке означає «начало, основа». Водночас принцип – це те, що лежить в основі певної теорії науки, внутрішнє переконання людини, основне правило поведінки⁵. Більшість правників під час визначення поняття принципів права вживають такі категорії, як вихідні теоретичні положення, основні, керівні засади (ідеї), загальні нормативно-керівні положення, основні, керівні засади, закономірність, сутність, система координат тощо.

Нашу увагу буде зосереджено на дослідженні законодавчого пояснення універсальних принципів адміністративної процедури, спрямованого на адаптацію публічного адміністрування до потреб суспільства, а так само на модернізацію самої процедури для її простоти та ефективності. У цій роботі ставимо за мету вивчити підходи науковців до висвітлення принципів адміністративної процедури з тим, щоб з їх урахуванням сформувані власне уявлення про систему таких принципів, проаналізувати зміст кожного з них, ступінь їх узагальненості та дослідити практичну значимість у правозастосовній діяльності. Адже від розкриття основних принципів адміністративної процедури буде залежати розуміння її сутності та призначення. Справу ускладнює відсутність в Україні закону про адміністративну процедуру. На початок 2021 року Верховна Рада України ухвалила його проєкт лише в першому читанні⁶. Натомість очевидно, що законодавці орієнтуються на німецьку концепцію адміністративної процедури, що дозволить звернути увагу на відповідні принципи, закладені в німецьке законодавство. Доцільним також вважаємо дослідження проблематики принципів у законодавстві про адміністративну процедуру й інших країн.

1. Аналіз законодавчих актів про адміністративну процедуру інших держав

Кожна країна обрала свій шлях кодифікації чи унормування правил, що охоплюються адміністративною процедурою. Це пояснюється різним розумінням змісту, що вкладається в поняття адміністративної процедури, та можливістю їх збирання в єдиному законодавчому акті. Основною тенденцією розвитку адміністративно-процедурного законодавства в різних країнах світу протягом останніх майже ста років

⁴ Там само. С. 58–59.

⁵ Словник української мови. URL : <http://sum.in.ua/s/pryncyp>

⁶ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834

є розміщення адміністративно-процедурних норм у загальному законі, яку ще було започатковано в 1925 році в Австрії⁷. У Польщі та Словаччині відповідні закони ухвалено у 1928 році, в Югославії – у 1930 р., у США – у 1946 р., в Угорщині – в 1957 р., у Швейцарії – у 1968 р., у Німеччині – у 1976 р., у Данії – в 1985 р., в Італії – у 1990 р., у Нідерландах – у 1992 р., в Японії – у 1994 р. Пострадянські держави також прийняли закони про адміністративну процедуру – Грузія (1999 р.), Республіка Вірменія (2004 р.), Республіка Азербайджан (2005 р.), Республіка Білорусь (2008 р.), Естонська Республіка (2001 р.), Киргизька Республіка (2015 р.).

Не в усіх цих законах вміщені окремі положення про принципи адміністративної процедури. Так, у Законі про адміністративну процедуру Федеративної Республіки Німеччина⁸, хоча й міститься Розділ 1, що має назву «Основні принципи адміністративної процедури», чітко визначеного їх переліку не наведено. Водночас аналіз статей цього розділу дозволяє констатувати той факт, що німецький законодавець все ж говорить про принципи адміністративної процедури. Зокрема, в § 10 йдеться про простоту, доцільність і короткостроковість здійснення адміністративної процедури, а також про її неформальність (довільність), у § 15 згадується про розумний строк, у § 19 – про добросовісність, у § 21 – безсторонність особи, що виконує службові обов'язки. Крім того, німецькі науковці підкреслюють, що поряд із цими загальними принципами адміністративної процедури закон визначає для всіх процедур конкретні зобов'язання:

- принцип офіційності – обов'язок самостійного дослідження адміністративним органом обставин справи, яке повинно включати також з'ясування сприятливих для учасників обставин (§§ 24–26 Закону);

- принцип неупередженості, згідно з яким службовець, якого адміністративна процедура стосується особисто, не повинен в силу закону або за наказом керівника допускатись до участі в цій адміністративній процедурі (§§ 20 і 21 Закону);

- обов'язок підключати до адміністративної процедури осіб, яких вона зачіпає, і третіх осіб (§ 13);

- захист індивідуальної сфери, наприклад, заборона передавати іншому адміністративному органу або громадянину дані про приватну сферу або таємниці (§ 30 Закону)⁹.

⁷ Адміністративна процедура: навчальний посібник / І.В. Бойко та ін.; за заг. ред. І.В. Бойко. Харків: Право, 2019. С. 28.

⁸ Сборник законов об административных процедурах. М.: Инфотропик Медиа, 2016. С. 113–184.

⁹ Адміністративні процедури і адміністративне судочинство в Німеччині. Збірник матеріалів. Київ, 2006. С. 7–8.

У німецькому законі про адміністративну процедуру закріплені права учасників, що можуть бути розцінені як певні стандарти, основні засади, тобто принципи, якими мають керуватися під час застосування цього закону. До них належить право на консультацію та інформацію, право на участь у дослідженні обставин справи, право бути заслуханим адміністративним органом (§ 28), право на ознайомлення з матеріалами справи (§ 29). Вимогою-принципом можна вважати закріплений законом обов'язок адміністративного органу роз'яснювати порядок оскарження акта.

Привернемо увагу до Адміністративно-процесуального закону Латвії¹⁰, Закону про адміністративне провадження Естонської Республіки¹¹, Загального адміністративного кодексу Грузії¹² та деяких інших законів. Наш науковий інтерес до цих нормативно-правових актів зумовлений фактом позитивного досвіду впровадження в цих країнах адміністративно-процедурного регулювання, а також спільним минулим перебуванням в єдиній державі, а отже, й можливою схожістю проблематики імплементації відповідних норм у законодавчі акти та практику застосування цих положень.

У Латвії прийнято єдиний законодавчий акт, що регламентує і провадження адміністративного характеру («адміністративний процес в установі»), і судове провадження («адміністративний процес в суді»). До речі, такий же підхід використано і в законодавстві Республіки Казахстан, де прийнято Адміністративно-процедурно-процесуальний кодекс¹³. Латвійський закон об'єднує адміністративні та судові провадження в категорію «адміністративний процес» і встановлює такі загальні принципи: дотримання прав людини, рівноправності, законності, розумного застосування норм права, заборони свавілля, правової довіри, застереження закону, демократичного устрою, пропорційності, пріоритету закону, процесуальної справедливості.

Естонський закон про адміністративне провадження окреслює декілька принципів: захисту прав, принцип дискреції, свободи форми та відповідності цілям, слідчий принцип, публічності та захисту даних.

Вже згадуваний Казахстан адміністративний процедурно-процесуальний кодекс Республіки Казахстан установлює загальні принципи адміністративних процедур та адміністративного судочинства, до яких відносить: принцип законності, справедливості, захисту прав, свобод та законних інтересів, відповідності, встановлення меж адміністративного

¹⁰ Сборник законов об административных процедурах. Москва : Инфотропик Медиа, 2016. С.315–384.

¹¹ Там само. С.. 385–436.

¹² Там само. С. 185–262.

¹³ Қазақстан республикасының әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі. Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРЗ Кодексі. URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>.

розсуду, пріоритету прав, охорони права на довіру, заборони зловживання формальними вимогами, презумпції достовірності (ст. ст. 7–15). Крім того, зазначається, що встановлені принципи адміністративних процедур не є вичерпними і не можуть бути перешкодою для застосування інших принципів права. Порушення принципів адміністративних процедур та адміністративного судочинства в залежності від його характеру і суттєвості тягне за собою визнання адміністративних актів, адміністративних дій (бездіяльності) незаконними, а також скасування винесених актів.

У Загальному адміністративному Кодексі Грузії закріплені принципи рівності перед законом, здійснення повноважень на підставі закону, застереження щодо здійснення дискреційних повноважень, пропорційності публічних і приватних інтересів, безстороннього вирішення справи, принцип обіцянки адміністративного органу, гласності, секретності.

Окрім цих країн, буде доречним проаналізувати й білоруське законодавство, оскільки ця країна серед пострадянських найбільш дотримується ідей правового регулювання, проголошених ще Радянським Союзом. Білоруський законодавець у 2004 році також прийняв Закон про основи адміністративних процедур¹⁴, яким закріплено такі принципи: законність, рівність заінтересованих осіб перед законом, пріоритет інтересів заінтересованої особи, відкритість адміністративної процедури, оперативність адміністративної процедури, територіальна доступність адміністративної процедури, заявний принцип єдиного вікна, співпраця під час здійснення адміністративної процедури.

Отже, кожна держава має своє бачення стосовно змісту принципів адміністративної процедури. Можна говорити про однаковість підходів щодо закріплення принципів законності, рівності перед законом, дотримання прав людини. Щодо інших засад законодавці різних країн обрали значимі саме для них правові засади адміністративної процедури. Можемо припустити, що один факт закріплення тих чи інших ідей як загальних принципів не є вирішальним фактором для ефективності застосування адміністративно-процедурного законодавства. А визначення на законодавчому рівні принципів та окреслення їхнього змісту є одним з елементів у механізмі правового регулювання адміністративної процедури та ефективного застосування процедурного законодавства.

¹⁴ <https://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=H10800433>

2. Підходи науковців до формування системи принципів адміністративної процедури

Передусім зазначимо, що в українській науці відсутній єдиний підхід до розуміння адміністративної процедури. Науковці вважають, що інститут адміністративної процедури має охоплювати і норми, що регламентують порядок прийняття суб'єктами публічного адміністрування як нормативних актів, так і індивідуальних актів, і деякі з актів щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності. Не занурюючись у ці проблематику (а вона потребує окремого дослідження), наведемо власну позицію: під адміністративною процедурою розуміємо нормативно закріплений порядок прийняття адміністративних актів, спрямований на вирішення конкретних справ у сфері публічного адміністрування, а в деяких випадках – і виконання такого акта¹⁵. Адміністративними вважаємо такі акти публічної адміністрації, якими приватній особі надаються права або на неї покладаються обов'язки. Не відносимо до адміністративних кадрові, установчі акти, ті, які вирішують справи про адміністративні правопорушення. Отже, у своєму дослідженні будемо ґрунтуватися саме на такому підході до розуміння адміністративної процедури. Це також відповідає підходу, закладеному українським законодавцем у проект закону про адміністративну процедуру.

Проблематика принципів адміністративної процедури привертає увагу науковців¹⁶. Сучасні дослідники відзначають, що принципи мають ключове значення для ефективного та раціонального регулювання відносин адміністративної процедури як з точки зору методології, так і для правильного застосування відповідних правових

¹⁵ Адміністративна процедура: навчальний посібник / І.В. Бойко та ін.; за заг. ред. І.В. Бойко. Харків: Право, 2019. С. 7.

¹⁶ Шарая А. Класифікація принципів адміністративно-процедурного права. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. № 12. 2019. С. 81–86; Шарая А. Принципи адміністративно-процедурного права: з'ясування змісту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 179–181.

Соловйова О.М. Принципи адміністративної процедури. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Право. Х., 2011. № 988, вип. 10. С. 149–155.

Губерська Н.Л. Основні принципи організації та реалізації адміністративних процедур. *Публічне Право*. 2015. № 1 (17). С. 48–56.

Криворучко І.В. Класифікація принципів адміністративної процедури та її застосування наукою державного управління. *Наук. вісн. Акад. муніцип. упр.* 2016. Вип. 1. С. 64–74.

Школик А.М. Значення та перелік принципів адміністративної процедури. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2017. № 2. С. 91–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2017_2_13.

норм, виступаючи «каркасом, що допомагає не схибити як у правотворчості, так і в правозастосуванні»¹⁷.

Правознавці наводять низку принципів адміністративної процедури. До основних із них дослідники Ю. Тихоміров, Е. Талапіна, С. Агафонов відносять правореалізаційне забезпечення, законність, відкритість, доступність, обов'язковість, ефективність, концентрацію дій¹⁸. В. Тимошук серед найважливіших принципів, які є вихідними для адміністративно-процедурної діяльності, виокремлює законність, рівність, публічність, оперативність, ефективність та підконтрольність¹⁹. Деякі науковці пропонують розподіл принципів адміністративної процедури на групи відповідно до тих чи інших критеріїв. Так, О. Лагода поділяє всі принципи на загальноправові, які визначають фундаментальні положення в контексті адміністративно-процедурної діяльності та мають загальноправове значення, і галузеві, що закріплюють сутність власне адміністративно-процедурної діяльності²⁰. Інші автори пропонують поділяти принципи на загальні та спеціальні, а також принципи європейського адміністративного права²¹. Але незважаючи на різноманітні підходи до класифікації, набір універсальних принципів адміністративної процедури залишається незмінним. У тій чи іншій мірі він відтворений і в сучасному українському законодавстві.

3. Практична значимість принципів адміністративної процедури та їх зміст

Відсутність єдиного законодавчого акта про адміністративну процедуру ускладнює узагальнення переліку принципів, покладених в основу адміністративної процедури. Проте аналіз чинних нормативно-правових актів дозволяє дійти висновків про засади процедурної діяльності суб'єктів публічного адміністрування. Врегулювання взаємовідносин адміністративних органів із приватними особами на засадах основоположних принципів публічного адміністрування забезпечить, з одного боку, ефективну реалізацію

¹⁷ Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / автор-упорядник В.П. Тимошук. К.: Факт, 2003. С. 32.

¹⁸ Талапіна Э.В. Административные процедуры и право. *Журнал российского права*. 2002. № 4. С. 4; Агафонов С. Понятие административной процедуры и концепции законодательного регулирования административных процедур в зарубежных государствах. *Право и жизнь*. 2006. № 101. С. 266.

¹⁹ Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / автор-упорядник В.П. Тимошук. К.: Факт, 2003. С. 32–36.

²⁰ Лагода О.С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування: автореф. дис. ... на здобут. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес. Фінансове право; інформаційне право. Ірпінь, 2007. С. 11–13.

²¹ Фролов Ю.М. Класифікація принципів адміністративних процедур. *Форум права*. 2013. № 4. С. 424.

базових завдань та функцій держави, а з іншого – дотримання прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Натепер загальні питання адміністративної процедури, в тому числі принципи її реалізації, регламентуються в багатьох нормативно-правових актах різної спрямованості та юридичної сили. Найбільший рівень узагальнення правової регламентації здійснено в Законі України «Про звернення громадян». У свій час (а він прийнятий у 1996 році) цей закон став дуже прогресивним і спрямованим на розвиток демократичних процесів в Україні. Але в ньому відсутні положення про принципи, покладені в основу правового регулювання розгляду звернень громадян.

Окреме місце серед актів щодо адміністративної процедури займають закони у сфері підприємництва і господарської діяльності. У Законах України «Про ліцензування видів господарської діяльності», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» вміщені принципи діяльності в перелічених сферах. Так, серед принципів реєстраційної процедури можна виділити: законність; об'єктивність, достовірність і повноту; пріоритетність захисту прав, законних інтересів, життя і здоров'я людини, навколишнього природного середовища, захисту обмежених ресурсів держави та забезпечення безпеки держави; рівність прав суб'єктів господарювання; відкритість і доступність; мовчазну згоду.

Що стосується принципів контрольної (наглядової) процедури, то законодавство до них відносить принципи: підконтрольності й підзвітності; рівності прав і законних інтересів усіх суб'єктів господарювання; гарантування прав та законних інтересів кожного суб'єкта господарювання; об'єктивності та неупередженості; відкритості, прозорості, плановості й системності державного нагляду (контролю) та інші.

Надання соціальних послуг, що передбачено законами «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про соціальні послуги», ґрунтується на принципах: адресності та індивідуального підходу; доступності й відкритості; добровільності вибору отримання чи відмови від надання соціальних послуг; гуманності; комплексності; максимальної ефективності використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами, що надають соціальні послуги; законності; соціальної справедливості; забезпечення конфіденційності суб'єктами, що надають соціальні послуги; дотримання суб'єктами, що надають соціальні послуги, державних стандартів соціальних послуг, етичних норм і правил.

До принципів надання адміністративних послуг законодавство відносить верховенство права, в тому числі принцип законності та юридичної визначеності; стабільності; рівності перед законом; відкритості та прозорості; оперативності та своєчасності; доступності інформації про надання адміністративних послуг; захищеності персональних даних; раціональної мінімізації кількості документів та процедурних дій, що вимагаються для отримання адміністративних послуг; неупередженості та справедливості; доступності та зручності для суб'єктів звернень.

Зорієнтуватися в принципах адміністративної процедури можна, спираючись на приписи Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Так, у ч. 2 ст. 2 КАС України зазначені критерії, за якими суд оцінює законність актів суб'єктів владних повноважень. У справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони: 1) на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України; 2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); 4) безсторонньо (неупереджено); 5) добросовісно; 6) розсудливо; 7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації; 8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); 9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку.

Як бачимо, законодавець приділяє значну увагу закріпленню принципів адміністративної процедури. Майже кожен правовий акт, присвячений тому чи іншому різновиду адміністративної процедури, має окремі статті, де викладені принципи. Слід зазначити, що в таких актах зміст принципів не розкривається. За відсутності законодавчого закріплення змісту чи іншого принципу на допомогу приходить судової практика (Європейського суду з прав людини, Суду Європейського Союзу, національних судів). Як влучно було зазначено, важливу роль у розкритті змісту принципів права через конкретизацію їхнього змісту через систему вимог відіграють судові органи²².

Аналізуючи законодавство про принципи адміністративної процедури, можна виділити спільні принципи в різних напрямках правового регулювання адміністративної процедури, які є загальними для адміністративної процедури загалом.

²² Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків: «Друкарня МАДРІД», 2012.С. 56.

Передусім зупинимося на **верховенстві права** як основоположному принципі права. Він означає забезпечення, з одного боку, пріоритету прав людини перед будь-якими іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави; з іншого – безумовного підпорядкування діяльності всіх без винятку державних інституцій та посадових осіб вимогам реалізації та захисту вказаних прав.

Принцип верховенства права слугує важливим пріоритетом державної політики, основоположним стандартом, покладеним в основу правового регулювання всіх правовідносин, є орієнтиром для представників влади зважати на те, що найвищою цінністю для держави є людина і саме її правам і потребам має бути підпорядкована вся діяльність публічної влади і публічної адміністрації, зокрема. В Україні вже стало традиційним у багатьох законах визначати верховенство права як принцип діяльності відповідних суб'єктів. Такий підхід не зайвий раз підкреслює значимість людини та її прав для держави та її інституцій. Водночас уважаємо, що норми-принципи про верховенство права в спеціальних законах набули декларативності, адже органи державної влади, місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані Конституцією України діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19). А отже, у своїй правозастосовній діяльності вони зважають на конкретні приписи про їхні повноваження і можливості вчиняти дії та приймати рішення. До того ж Україна як держава не вирізняється високим рівнем правової обізнаності, й це дуже часто нівелює приписи щодо врахування практики Європейського суду з прав людини в діяльності державних і самоврядних органів.

Таким чином, вважаємо, що верховенству права має бути відведено роль загальноправового принципу, стандарту *правового регулювання*, вказівки для законодавця формувати положення законів у такий спосіб, щоб вони відповідали ідеям, закладеним у верховенство права, в тому числі враховувати позицію Європейського суду з прав людини.

У законах, що регламентують діяльність у певних сферах життєдіяльності, доречно зазначати принципи такої діяльності. І це дозволить у правозастосуванні зважати на ці основоположні, базові ідеї, яким має відповідати поведінка представників влади.

Намагання законодавця закріпити в законі про адміністративну процедуру серед принципів верховенство права лише робить наголос на цінності людини, її прав і обов'язку держави утверджувати та забезпечувати їх. Практична значимість від законодавчого закріплення принципу верховенства права, на наше переконання, обмежується лише таким обґрунтуванням.

Натомість **законність** як елемент верховенства права, окреслений у згаданій вище ст. 19 Конституції України, підкреслює те, що представник влади в адміністративній процедурі зв'язаний приписами

законів, не може виходити за їхні межі, не вправі здійснювати повноваження в іншій, ніж це передбачено, спосіб.

У проєкті закону про адміністративну процедуру, прийнятому Верховною Радою України в першому читанні, принцип законності пов'язано також з умовами здійснення адміністративним органом дискреційних повноважень. І це вважаємо вельми важливим, адже жоден нормативно-правовий акт в Україні не окреслює правила прийняття адміністративним органом актів на підставі реалізації належних йому повноважень розсуду (дискреційних повноважень). Такими умовами визначено: 1) дискреційні повноваження передбачені законом; 2) дискреційні повноваження здійснюються в межах, передбачених законом; 3) правомірний вибір був здійснений адміністративним органом для досягнення мети, з якою йому надані дискреційні повноваження, і відповідає загальним принципам адміністративної процедури, визначеним цим Законом; 4) правомірний вибір адміністративного органу не становить собою необґрунтований обхід попередніх рішень, прийнятих тим самим адміністративним органом в однакових чи подібних справах. А отже, орган влади має враховувати ці умови під час реалізації своєї дискреції; такі умови будуть критеріями перевірки правомірності акту, що переглядається в межах адміністративного оскарження або в судовому процесі.

В європейських країнах законність також пов'язана з *передбачуваністю*. Вважається, що компетентний орган зобов'язаний діяти як законно, так і передбачувано, що вимагає під час прийняття адміністративного акта брати до уваги власні попередні рішення по тим же або аналогічним адміністративним справам. Хоча можуть виникнути ризики, що вимога передбачуваності вводить правило юридичних прецедентів. Але насправді цей принцип цього не робить. Метою його введення є підвищення правової визначеності для зацікавлених сторін, а також для того щоб зробити адміністративну практику якомога більше усталеною й однаковою, щоб публічна адміністрація підтримувала необхідні умови для ведення господарської та комерційної діяльності. Як зазначають сербські юристи, відмінність від системи загального права полягає в тому, що у прийнятті рішень адміністративні органи спираються не на прецеденти, а на єдину адміністративну практику. Якщо є обґрунтовані причини відхилення від колишньої практики в конкретному випадку, їх необхідно вказати додатково²³. У цьому плані такий підхід збігається з прагненням українського законодавця регламентувати застосування дискреційних повноважень.

²³ Плахотнюк Н., Криворучко І. Принципи ефективності, розумного строку та оперативності адміністративної процедури: змісті застосування органами публічного управління. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2019. Вип. 1. С. 90–98.

У національному законодавстві схожий принцип закріплений у Законі України «Про адміністративні послуги». Так, у ст. 4 серед принципів державної політики надання адміністративних послуг зазначений принцип законності та правової визначеності. Принцип правової визначеності первинно був сформульований практикою Європейського суду з прав людини і розглядається як складова частина верховенства права з точки зору стану правового регулювання та умов реалізації права. Конституційний Суд України так само у своїй практиці застосовує принцип правової визначеності, ясності й недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування в правозастосовній практиці й неминуче призводить до свавілля.

Перенесення зазначеного принципу зі сфери судового процесу до сфери діяльності публічного управління відповідає потребам сучасного українського суспільства. Й досі громадськість звинувачує представників влади (і зазвичай цілком обгрунтовано) в корупційних зловживаннях, неоднакових підходах до вирішення однакових справ. Під принципом правової визначеності адміністративної процедури можна розуміти існування достатньої кількості сформульованих внутрішньодержавних нормативних актів, насамперед у формі законів, які чітко передбачають умови звернення приватних осіб до органів публічної влади, необхідні документи, строки надання тощо²⁴.

Принцип **пропорційності** є складовою частиною верховенства права та його необхідною вимогою. Вперше визначення принципу пропорційності з'явилося в рішеннях Конституційного Суду Федеративної Республіки Німеччина, який пов'язує його з можливістю обмеження основних прав приватних осіб державними органами, що може мати місце лише у випадку переслідування абсолютного публічного інтересу. Подальший свій розвиток принцип пропорційності отримав у практиці Європейського суду з прав людини, що сприяло його імплементації в більшість систем європейського адміністративного права. Принцип пропорційності отримав опосередковане відображення в Конституції України, а саме в можливості обмеження прав людини і громадянина в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Метою застосування принципу пропорційності є недопущення нерозумного обмеження основних прав і свобод людини та громадянина

²⁴ Соловійова О.М. Принципи адміністративної процедури. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. Х., 2011. № 988, вип. 10. С. 89.*

і необмеженого панування державного інтересу над інтересом окремої особи. Принцип пропорційності зводиться до обов'язку адміністративного органу під час вирішення адміністративної справи зберігати баланс між цілями та завданнями, на досягнення яких спрямований адміністративний акт, і будь-якими можливими негативними наслідками для прав, свобод та інтересів особи, які можуть настати в результаті прийняття адміністративного акта. Якщо прийняття адміністративного акта і може призвести до негативних наслідків для приватної особи, такі наслідки повинні бути мінімальними. При цьому принципом пропорційності охоплюється не лише процедура прийняття та виконання адміністративного акта, але й учинення будь-яких інших процедурних дій і прийняття будь-яких процедурних рішень.

Для реалізації принципу пропорційності під час прийняття адміністративного акта, яким встановлюються певні обмеження для приватної особи, цілком виправданим буде застосування «трискладового тесту»: 1) визначення того, чи була можливість обмеження «встановлена законом»; 2) чи переслідувало обмеження «легітимну мету»; 3) чи було таке обмеження «необхідним у демократичному суспільстві». Також адміністративний орган з огляду на принцип пропорційності має зважувати приватний і публічний інтерес, щоб винести рішення на користь особи або на її шкоду.

У законодавстві окремих країн принцип пропорційності інколи розглядається як одна з вимог, що висувається до реалізації повноважень у межах адміністративного розсуду, а саме адміністративний акт, адміністративні дії (бездіяльність) повинні бути пропорційними, тобто бути придатними, необхідними і пропорційними (ст. 10 Адміністративного процедурно-процесуального кодексу Республіки Казахстан). Низці принципів адміністративної процедури властивий організаційний характер. До таких віднесемо ефективність, розумний строк та оперативність (своєчасність).

Принцип *ефективності* визначають як організацію вирішення адміністративної справи з найменшими витратами часу та коштів. Прийнято вважати, що термін «ефективність» з'явився спочатку в економічній літературі. Але з того часу, як держава почала розглядатися виробником публічних послуг, поняття ефективності застосовується і щодо публічного управління. Саме від ступеня ефективності у сфері публічного адміністрування, а особливо в процесі надання адміністративних послуг, безпосередньо залежить добробут кожної окремої людини та держави взагалі. Визначити результат управління й оцінити зумовлений ним ефект дуже складно, тим більше, коли йдеться про вирішення адміністративної справи. Адже в таких випадках приватна особа не вибирає, до якого суб'єкта звернутися для реалізації того чи іншого права. Виключення становить сфера надання адміністративних послуг, в якій держава запроваджує різні форми їх отримання (електронна, через Центри надання адміністративних

послуг), але в будь-якому разі суб'єкт їх надання чітко визначений законом. Тому для оцінки ефективності знадобиться виокремлення певних критеріїв, таких як цілі, час, стиль і затрати. Ціль визначається через ступінь відповідності управлінських дій органів публічної влади під час вирішення адміністративної справи цілям, які покладаються на них у відповідності з нормативно-правовими актами. Це дає змогу виключити дублювання між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування під час розгляду тієї чи іншої категорії адміністративних справ. Час на вирішення адміністративної справи – це тривалість процесу від реєстрації звернення з боку приватних осіб до отримання ними відповідного рішення по справі. Стиль виконання повноважень суб'єктами влади вимагає від конкретних посадових осіб такої поведінки, яка відповідає стандартам етики та доброчесності. Так, посадова особа під час вирішення адміністративної справи повинна сумлінно виконувати свої посадові обов'язки, дотримуватися високої культури спілкування, шанобливо ставитися до громадян, керівників і співробітників, інших осіб, з якими в неї виникають відносини під час виконання своїх посадових обов'язків. Останній критерій відображає сукупні (економічні, соціальні, технічні, кадрові тощо) витрати, пов'язані з вирішенням конкретної адміністративної справи. Взяті у взаємозв'язку зазначені критерії «цілі – час – стиль – затрати» здатні досить повно охарактеризувати ефективність організації і функціонування адміністративних органів у взаємовідносинах із приватними особами.

Принцип ефективності у своїй основі спирається на простоту дій органів публічного адміністрування та використання ними мінімальних ресурсів, однак оптимальних для вирішення адміністративної справи. Простота дій забезпечується використанням лише тих способів, засобів та інструментів діяльності органу публічного управління, які є необхідними для вирішення конкретної адміністративної справи²⁵.

Для адміністративної процедури питання дотримання строків під час розгляду адміністративної справи мають вкрай важливе значення. Адже від цього буде залежати, чи своєчасно особі забезпечується реалізація належного їй права або відповідний захист. Саме тому принципи своєчасності та розумного строку є серед інших першочерговими. **Своєчасність і розумний строк** в адміністративній процедурі означають, що адміністративний акт повинен бути прийнятий вчасно, тобто до настання обставин, за яких втрачається сенс у його прийнятті, і за умови якнайшвидшого розгляду справи. Сьогодні більшість нормативно-правових актів про адміністративну процедуру встановлюють певні строки її здійснення. У тих випадках, коли законодавець не визначає конкретні часові проміжки, він має

²⁵ General administrative law act. URL: https://www.acm.nl/sites/default/files/old_publication/publicaties/15446_dutch-general-administrative-law-act.pdf

користуватися категорією «розумного строку», тобто вирішення справи негайно (невідкладно), якщо таке вирішення не потребує не виправданих витрат часу та інших ресурсів, а також не перешкоджає прийняттю законного та обґрунтованого рішення. Таким чином, суб'єкт публічного адміністрування під час здійснення адміністративної процедури обмежується розумним часом, тобто найкоротшим строком, достатнім для вирішення справи.

У законодавстві європейських країн принцип розумного строку «*reasonable time*» в більшості випадків розуміється як вирішення справи без зайвого зволікання, однак законодавець може встановлювати і певні його часові межі. Приміром, у ст. 4:14 Закону про загальне адміністративне право Нідерландів зазначено, що за відсутності строку, встановленого законодавчим актом, якщо адміністративне рішення не може бути прийнято протягом восьми тижнів, адміністративний орган інформує про це заявника, зазначивши розумний строк для прийняття адміністративного рішення²⁶.

Отже, принцип своєчасності та розумного строку є правовою вимогою, що забезпечує оперативність і строківість прийняття адміністративних актів у часових рамках, використовуючи найбільш раціональні засоби та методи, спрямовані на швидке та правильне вирішення справи з урахуванням обставин конкретної справи. При цьому слід зважати, що в окремих випадках адміністративний орган вправі продовжити певні строки з урахуванням обставин справи. Межі розумного строку як у його визначенні в законодавстві, так і наданні органу публічної влади права його визначати, повинні встановлюватися, зважаючи на певне коло обґрунтованих чинників чи критеріїв. Так, до критеріїв, завдяки яким можна оцінити застосування принципу розумного строку в адміністративній процедурі, доцільно передусім віднести складність порушеного питання, необхідність залучення до розгляду справи осіб, які сприяють її розгляду, значущість питання або ж настання подій, необхідність отримання (витребування) додаткових документів та відомостей, можливість настання шкоди для особи в разі несвоечасного вирішення її справи, реалізацію особою права на оскарження процедурних рішень чи прийнятих рішень²⁷. Деякі дослідники до таких критеріїв відносять складність питання; кількість суб'єктів, залучених до справи; невідкладність рішення, перевірки фактів, на яких будується вирішення питання, тощо²⁸. У законодавстві

²⁶ General administrative law act. URL: https://www.acm.nl/sites/default/files/old_publication/publicaties/15446_dutch-general-administrative-law-act.pdf

²⁷ Плахотнюк Н., Криворучко І. Принципи ефективності, розумного строку та оперативності адміністративної процедури: змісті застосування органами публічного управління. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2019. Вип. 1. С. 93.

²⁸ Армаш Н.О. Принципи реалізації дискреційних повноважень державними політичними діячами. *Держава та регіони*. 2014. № 4 (46). С. 22.

Європейського Союзу принцип своєчасності розглядають як складовий елемент справедливості, вважаючи, що рішення потрібно приймати протягом розумного часу, оскільки повільне адміністрування – це погане адміністрування і може порушувати концепцію правової визначеності²⁹.

Ще одним із загальних принципів, визнаним законодавством іноземних держав, є **офіційність**, яка має бути закріплена як принцип адміністративної процедури в українському законодавстві. Вона означає, що адміністративний орган діє від імені влади, зобов'язаний досліджувати та встановлювати всі обставини, що мають значення для вирішення справи, і за необхідності збирати для цього документи та інші докази з власної ініціативи, в тому числі без залучення особи витребувати документи та відомості, отримувати погодження та висновки, необхідні для вирішення справи. Вимога офіційності упередить адміністративні органи від покладення на особу обов'язку самостійно отримувати документи та інші докази, необхідні для здійснення адміністративного провадження, якщо такий обов'язок не визначено законом. Офіційність також означатиме, що документи та відомості, необхідні для розгляду справи, які перебувають у володінні адміністративного органу або державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ або організацій, що належать до сфери їх управління, витребує сам адміністративний орган і не перекладає такий тягар на особу. Схожі положення застосовує Закон України «Про адміністративні послуги», розкриваючи принцип раціональної мінімізації кількості документів та процедурних дій, що вимагаються для отримання адміністративних послуг. Так, суб'єкт надання адміністративної послуги не може вимагати від суб'єкта звернення документи або інформацію, що перебувають у володінні суб'єкта надання адміністративних послуг або у володінні державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ або організацій, що належать до сфери їх управління.

У низці актів «м'якого права», що носять рекомендаційний характер і формують в Європейському Союзі базові ідеї правового регулювання, закріплено окремі положення, які розкривають зміст принципів адміністративної процедури як стандартів, що мають бути забезпечені особі в її відносинах із публічною адміністрацією. До таких засадничих положень належать: 1) право бути вислуханою (або право на участь); 2) принцип доступу до інформації; 3) принцип допомоги та

²⁹ The General Principles of EU Administrative Procedural Law In-depth Analysis. URL.: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA%282015%29519224_EN.pdf

представництва; 4) принцип викладу мотивів; 5) забезпечення засобів правового захисту.

Право особи бути вислуханою як принцип означає забезпечення особі можливості надавати адміністративному органу факти та аргументи у справі. Іншими словами, це право на обґрунтування своєї позиції. Особливої значущості воно набуває у випадках, коли суб'єкт публічного адміністрування приймає несприятливе для особи рішення (відмовляє їй у реалізації права або покладає на неї обов'язки). Особа може бути вислухана й на стадії перегляду рішення, тобто за адміністративного оскарження. Хоча більш ефективним буде висловлення своєї позиції до прийняття рішення. «Бути вислуханою» означає можливість представити свою позицію не лише в усній, а й у письмовій формі. Щоб забезпечити особі це право, необхідно повідомити її про існування справи щодо неї, адже не всі провадження починаються за заявою особи, ініціювати справу може й суб'єкт публічного адміністрування.

Доступ до інформації означає, що особі за її запитом повинна надаватися інформація у справі щодо неї. Дієвість такої вимоги забезпечується можливістю отримати інформацію до прийняття адміністративним органом рішення, щоб особа її використала перед висловленням власної позиції. Винятком із цього правила є випадки, коли інформація містить державну або комерційну таємницю та персональні дані про особу.

Допомога та представництво як засадничі ідеї адміністративної процедури зобов'язують адміністративні органи сприяти особі в реалізації її прав, свобод та законних інтересів шляхом консультування, яке дозволить особі розібратися у приписах законодавчих актів, зрозуміти, які документи необхідно подати, як вони мають бути оформлені тощо. Ефективність консультування може проявлятися в тому, що консультація, надана в адміністративному провадженні, може усунути потребу в судовому провадженні. Також національне законодавство повинно забезпечити можливість особі взяти участь у провадженні через представника.

Виклад мотивів прийнятого рішення – це вимога до адміністративного органу вказувати на підстави та обставини прийняття рішення відносно приватної особи. Виклад мотивів спрямовано на захист прав людини та бізнесу у відносинах із представниками влади. Обґрунтування може упередити особу від оскарження прийнятого рішення, адже сформує в неї впевненість у правомірності такого рішення. Обов'язок мотивувати рішення є суттєвим компонентом права на ефективний засіб правового захисту та містить вказівку на правову основу акта, загальну ситуацію, яка призвела до його прийняття, та загальні цілі, яких він мав намір досягти. Мотивація повинна чітко й однозначно розкривати аргументи, яких дотримується орган, що прийняв акт, таким чином, щоб дати

змогу заінтересованим особам вирішити, чи хочуть вони захищати свої права заявою про судовий перегляд³⁰.

Зазначення засобів правового захисту є важливою гарантією права на належне адміністрування і розуміється як обов'язок суб'єкта, який приймає рішення стосовно особи, вказувати інформацію, необхідну для подання скарги або позову, зокрема зазначати орган, уповноважений розглянути скаргу (позов), строки для оскарження тощо. Це, безумовно, поліпшить становище особи у відносинах із представниками влади, адже, як правило, особа діє без юридичного представника і не завжди знає, що їй робити в разі прийняття несприятливого рішення. А чітке розуміння порядку і способів оскарження рішення допоможе визначити подальші дії в ситуації, в якій вона має інше, ніж у публічної адміністрації, уявлення про те, яким мало би бути рішення щодо неї.

Проведений аналіз принципів адміністративної процедури свідчить, що їхньою основою виступає концепція належного управління та доброго адміністрування. Не всі принципи дістали свого висвітлення в цій роботі. Їх вибір пояснюємо суб'єктивним підходом до їх значимості для розуміння сутності адміністративної процедури.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження ми дійшли висновку, що в більшості іноземних країн на законодавчому рівні закріплені принципи адміністративної процедури. Саме такий підхід найбільш бажаний із точки зору інтересів громадян, тим більше коли зміст принципів буде якомога конкретнішим. І чим більше принципи будуть розтлумачені, тим вища ймовірність їх практичного застосування.

Принципи адміністративної процедури виступають стабільними та універсальними стандартами взаємодії між органами публічної влади і приватними особами. Так чи інакше, принципи адміністративної процедури представляють собою взаємопов'язану систему, в якій дотримання одного принципу сприяє здійсненню решти, і навпаки, порушення будь-якого із принципів автоматично призводить до недотримання інших.

Законодавче закріплення принципів адміністративної процедури є важливою гарантією, яка виключає можливість зловживань із боку суб'єктів публічного адміністрування та сприяє реалізації та захисту прав приватної особи.

Принципи, на яких засновані правила адміністративної процедури, слугують своєрідними маркерами діяльності суб'єктів влади. Лише у взаємодії між собою вони можуть повноцінно виконати своє

³⁰ The General Principles of EU Administrative Procedural Law In-depth Analysis. URL.: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA%282015%29519224_EN.pdf. С. 20.

призначення. Це саме й визначає ефективність і життєздатність закону, що регулює адміністративну процедуру.

АНОТАЦІЯ

Принципи адміністративної процедури відіграють важливу роль як у правовому регулюванні, так і в застосуванні відповідних норм права, мають ключове значення для ефективного та раціонального регулювання відносин адміністративної процедури. Від розкриття основних принципів адміністративної процедури буде залежати розуміння і її сутності та призначення. Верховенству права має бути відведена роль загальноправового принципу, стандарту правового регулювання, вказівки для законодавця формувати положення законів у такий спосіб, щоб вони відповідали ідеям, закладеним у верховенство права, в тому числі враховувати позицію Європейського суду з прав людини. Законність як елемент верховенства права підкреслює те, що представник влади в адміністративній процедурі зв'язаний приписами законів, не може виходити за їхні межі, не вправі здійснювати повноваження в інший, ніж це передбачено, спосіб. Принцип законності пов'язано також з умовами здійснення адміністративним органом дискреційних повноважень. Принцип пропорційності зводиться до обов'язку адміністративного органу під час вирішення адміністративної справи зберігати баланс між цілями та завданнями, на досягнення яких спрямований адміністративний акт, і будь-якими можливими негативними наслідками для прав, свобод та інтересів особи, які можуть настати в результаті прийняття адміністративного акта. Принцип ефективності визначають як організацію вирішення адміністративної справи з найменшими витратами часу та коштів. Своєчасність і розумний строк в адміністративній процедурі означають, що адміністративний акт повинен бути прийнятий вчасно, тобто до настання обставин, за яких втрачається сенс у його прийнятті, і за умови якнайшвидшого розгляду справи. Офіційність означає, що адміністративний орган діє від імені влади, зобов'язаний досліджувати та встановлювати всі обставини, що мають значення для вирішення справи, і за необхідності збирати для цього документи та інші докази з власної ініціативи. Розкривають зміст принципів адміністративної процедури як стандартів, які мають бути забезпечені особі в її відносинах із публічною адміністрацією, такі засадничі положення: 1) право бути вислуханою (або право на участь); 2) принцип доступу до інформації; 3) принцип допомоги та представництва; 4) принцип викладу мотивів; 5) забезпечення засобів правового захисту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полежай П.Т. Сущность права. Харків : Юрид. институт, 1964.
2. Цвік М.В. Фундаментальні проблеми теорії права. *Антологія української юридичної думки* : В 10-ти томах. Київ : Юридична книга, 2005. Т. 10: Юридична наука незалежної України.
3. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загально-теоретична характеристика : монографія. Харків : «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
4. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/pryncyp>
5. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834
6. Адміністративна процедура : навчальний посібник / І.В. Бойко та ін. ; за заг. Ред. І.В. Бойко. Харків : Право, 2019. 206 с.
7. Сборник законов об административных процедурах. Москва : Инфотропик Медиа, 2016. 444 с.
8. Қазақстан республикасының әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі. Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРЗ Кодексі. URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>
9. Адміністративні процедури і адміністративне судочинство в Німеччині. Збірник матеріалів. Київ, 2006. 180 с.
10. URL: <https://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=H10800433>
11. Шарая А. Класифікація принципів адміністративно-процедурного права. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2019. № 12. С. 81–86.
12. Шарая А. Принципи адміністративно-процедурного права: з'ясування змісту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 179–181.
13. Соловійова О.М. Принципи адміністративної процедури. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право*. Харків, 2011. № 988. Вип. 10. С. 149–155.
14. Губерська Н.Л. Основні принципи організації та реалізації адміністративних процедур. *Публічне Право*. 2015. № 1 (17). С. 48–56.
15. Криворучко І.В. Класифікація принципів адміністративної процедури та її застосування наукою державного управління. *Наук. вісн. Акад. муніцип. упр.* 2016. Вип. 1. С. 64–74.
16. Школик А.М. Значення та перелік принципів адміністративної процедури. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2017. № 2. С. 91–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2017_2_13
17. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / автор-упорядник В.П. Тимошук. Київ : Факт, 2003. 496 с.
18. Талапина Э.В. Административные процедуры и право. *Журнал российской права*. 2002. № 4. С. 3–13.

19. Агафонов С. Понятие административной процедуры и концепции законодательного регулирования административных процедур в зарубежных государствах. *Право и жизнь*. 2006. № 101. С. 264–268.

20. Лагода О.С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування : автореф. дис. ... на здобут. наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес. Фінансове право; інформаційне право». Ірпінь, 2007. 21 с.

21. Фролов Ю.М. Класифікація принципів адміністративних процедур. *Форум права*. 2013. № 4. С. 423–429.

22. Jankovic Popovic & Mitic. Law on general administrative procedure. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=993d301e-9f5b-4e0a-94fa-417344e59a5b>

23. Плахотнюк Н., Криворучко І. Принципи ефективності, розумного строку та оперативності адміністративної процедури: змісті застосування органами публічного управління. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2019. Вип. 1. С. 90–98.

24. General administrative law act. URL: https://www.acm.nl/sites/default/files/old_publication/publicaties/15446_dutch-general-administrative-law-act.pdf

25. Армаш Н.О. Принципи реалізації дискреційних повноважень державними політичними діячами. *Держава та регіони*. 2014. № 4 (46). С. 19–25.

26. The General Principles of EU Administrative Procedural Law In-depth Analysis. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA%282015%29519224_EN.pdf

27. Markova O. Principle of administrative procedure: the experience of FRG, Poland. LEGEA ȘI VIAȚA. NOIEMBRIE 2019. URL: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2019/11-2/18.pdf>

Information about the authors:

Boiko I. V.,

Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor at the Department of Administrative Law
Yaroslav Mudryi National Law University
77, Pushkinskaya str., Kharkiv, 61024, Ukraine

Soloviova O. M.,

Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor at the Department of Administrative Law
Yaroslav Mudryi National Law University
77, Pushkinskaya str., Kharkiv, 61024, Ukraine